

https://doi.org/10.59444/2024SERredGor_Seu_PAr28

Nataliia Zotova

Uniwersytet Zielonogórski

KOMIZM WE WCZESNEJ PROZIE ANTONIEGO CZECHOWA (NA PODSTAWIE OPOWIADANIA-SCENKI PT. RADOŚĆ)*

Wstęp

Twórczość Antoniego Czechowa od dawna pozostaje w kręgu zainteresowań badaczy ze względu na język i kreację świata przedstawionego. Waga podjętego w tym szkicu tematu wypływa z woli powrotu do źródeł Czechowowskiej poetyki, której niezmiennie kluczowy element stanowi komizm, sukcesywnie wszakże zmieniający swoją postać, ponieważ w późniejszych utworach łączy się z pierwiastkiem lirycznym i dramatycznym. Czechow cieszy się światową sławą przede wszystkim jako autor dramatów *Mewa*, *Trzy siostry*, *Wujaszek Wania*, *Wiśniowy sad* oraz opowiadań z późniejszego okresu twórczości (1894-1904)¹, np. takich jak *Człowiek w futerale*, *Sala nr 6*, *Konik polny*, *Dom z facjatą*, *Agrest*, *O miłości*, *Jonycz*, *Pani z pieskiem*, *Archijerej*, *Narzeczona*. Jak zauważa badacz Andrej Stepanow, wczesna proza Czechowa nadal jest mniej rozpoznana poza granicami Rosji, a większość jego utworów nawet do dzisiaj nie doczekała się przekładu na język angielski². „Humor Czechowa postrzegany jest jako zjawisko wyłącznie rosyjskie i dla niektórych – wręcz mocno przestarzałe”³. Niemniej w Polsce los wczesnej prozy Czechowa potoczył się bardziej szczęśliwie. Głos Czechowowski wybrzmiał w polskich tłumaczeniach jeszcze za życia autora w wielu

* Artykuł jest fragmentem pracy, która powstała na zajęciach proseminaryjnych, prowadzonych przez prof. UZ dr hab. Monikę Kaczor.

¹ Zob. А.Д. Степанов, *Предисловие*, [w:] *Ранний Чехов: проблемы поэтики*, ред. А.Д. Степанов, Санкт-Петербург 2019, s. 3.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem* (tłum. własne – N.Z.).

czasopismach na początku XX wieku, potem zaś w odrębnych wydaniach⁴. Nade wszystko popularność zyskały jego krótkie opowiadania humorystyczne. Autor dość jednostronnie był przedstawiany polskiej publiczności czytelniczej jako pisarz-gawędziarz, opowiadający anegdoty z życia wzięte. Często wydawanie tego typu utworów osiągało wymiar chwytu marketingowego, ponieważ humorystyka, a więc literatura rozrywkowa, pozwalała na uzyskanie sporych zysków w krótkim czasie, nadto utrzymywała i poszerzała krąg czytelników.

Wydaje się, że dla współczesnego czytelnika polskiego, również dobrze zaznajomionego z niektórymi wczesnymi humorystycznymi utworami autora (np. *Śmierć urzędnika*, 1883, *Córa Albionu*, 1883, *Gruby i chudy*, 1883, *Kameleon*, 1884, *Końskie nazwisko*, 1885), bogaty dorobek twórczy Czechowa z lat 1880-1883, w tym analizowana w tej rozprawie *Radość*, wciąż niejako pozostaje „ziemią nieznaną”. Prezentowana praca, jak się zakłada, pozwoli wyróżnić cechy tradycyjne i nowatorskie w opowiadaniu-scenice *Radość*, to te właśnie właściwości ujawniają głębsze treści znaczeniowe komizmu. Omawiany tekst dowodzi zwłaszcza, że obecny w nim specyficzny humor Czechowa nigdy nie stracił waloru aktualności ani uniwersalności.

Stan badań

Na temat wyjątkowych rysów wczesnej poetyki Czechowa (a w jej ramach zmieściły się rozważania poświęcone środkom służącym ekspozycji komizmu utworów pisarza) powstało dużo prac w literaturoznawstwie rosyjskim. Wśród najbardziej znanych można wskazać wyróżniających się w tym zakresie badaczy, spod których piór wyszły cenne studia: Grigorij Białyj⁵, Georgij Berdnikow⁶, Aleksander Czudakow⁷, Michał Gromow⁸, Boris Eihenbaum⁹, Walentin Katajew¹⁰, Sigizmund Krzyżanowski¹¹,

⁴ Zob. С.В. Букчин, [Чехов в Польше]: Обзор — Из содерж.: Работы о Чехове польских авторов, 1980-2003 / Сост. А. Енджейкович, Р. Сливовский // Чехов и мировая литература / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. — М.: ИМЛИ РАН, 2005—Кн. 2. — с. 71-77, <http://feb-web.ru/feb/litnas/texts/ml2/ml2-0052.htm?cmd=p> [dostęp: 4.07.2022].

⁵ Г.А. Бялый, Чехов, [w:] *История русской литературы*, т. I-X, т. IX: *Литература 70-80-х годов*, Москва 1956, s. 345-432, <http://feb-web.ru/feb/irl/ilo/192/192-345-.htm?cmd=p> [dostęp: 8.07.2022].

⁶ Г.П. Бердников, *Избранные работы в 2 томах*, т. 1, Москва 1986, s. 54-94.

⁷ А.П. Чудаков, *Поэтика Чехова*, Москва 1971, https://imwerden.de/pdf/chudakov_poetika_chekhova_1971__ocr.pdf [dostęp: 8.07.2022].

⁸ М.П. Громов, *Книга о Чехове*, Москва 1989, <http://apchekhov.ru/books/item/fof/soo/20000021/> [dostęp: 8.07.2022].

⁹ Б. Эйхенбаум, *О Чехове*, [w:] Б. Эйхенбаум, *О прозе*, Ленинград 1969, s. 357-370.

¹⁰ В.Б. Катаев, *Проза Чехова: проблемы интерпретации*, Москва 1979.

¹¹ С.Д. Кржижановский, *Чехов и Чехонте (Рождение и смерть юморески)*, [w:] *Собрание сочинений в 5 томах*, т. 4, Санкт-Петербург 2006, s. 574-604, <http://maxima-library.org/nastrojki/b/377856> [dostęp: 4.07.2022].

Zinowij Papiernyj¹², Andrej Stepanow¹³, Igor Suchich¹⁴. Ciekawe obserwacje, dotyczące wczesnej poetyki Czechowa (w tym komizmu), przynosi monografia zbiorowa pt. *Ранний Чехов: проблемы поэтики* (*Rannii Chekhov: problemy poetiki*) pod redakcją A.D. Stepanowa¹⁵; w książce tej do starszego grona wybitnych badaczy twórczości Czechowa dołączyło pokolenie młodych naukowców.

Wśród polskich badaczy twórczości Czechowa (w tym i tej wczesnej) należy wyróżnić Annę Jędrzejkiewicz¹⁶, Artura Sadeckiego¹⁷, Renę Śliwowskiego¹⁸, Małgorzatę Świdorską¹⁹, Wisławę Woźniak²⁰. Komizm w prozie A. Czechowa po 1890 roku badał z kolei Andrzej Ksenicz²¹, podkreślając, że aspekty humorystyczne tego okresu aktywności pisarskiej A. Czechowa są również czytelne w jego prozie z kolejnych lat.

Cel pracy

Głównym zamierzeniem prezentowanego szkicu jest omówienie i próba rekonstrukcji mechanizmów budzących wrażenie komizmu na podstawie opowiadania-scenki *Radość*, tekstu, jak wspomniano, powstałego u progu drogi artystycznej Czechowa. W centrum uwagi znajdują się rozważania dotyczące najbardziej charakterystycznych rodzajów komizmu (komizm sytuacyjny, wywołujący dobry śmiech i lekką ironię,

¹² З.С. Паперный, *Записные книжки Чехова*, Москва 1976, <http://apchekhov.ru/books/item/fo0/soo/zo000006/index.shtml> [dostęp: 15.07.2022].

¹³ А.Д. Степанов, *Проблемы коммуникации у Чехова*, Москва 2005, <http://chehov-lit.ru/chehov/kritika/stepanov-problemy-kommunikacii/index.htm> [dostęp: 8.07.2022].

¹⁴ И.Н. Сухих, *Проблемы поэтики А.П. Чехова*, Ленинград 1987, <http://apchekhov.ru/books/item/fo0/soo/zo000039/sto03.shtml> [dostęp: 6.07.2022].

¹⁵ *Ранний Чехов: проблемы поэтики*, ред. А.Д. Степанов, Санкт-Петербург 2019.

¹⁶ A. Jędrzejkiewicz, *Opowiadania A. Czechowa – studia nad porozumiewaniem się ludzi*, Warszawa 2000.

¹⁷ A. Sadecki, *Ненадежный рассказчик в творчестве А. П. Чехова*, [w:] *Пражская Русистика, рецензированный сборник статей конференции, состоявшейся 10 апреля 2014 г. в Праге*, сост. Я. Конечный, Прага 2014, s. 205-212, https://krl.pedf.cuni.cz/wp-content/uploads/2012/11/Przaska_rusistika_sbornik_2014.pdf [dostęp: 15.07.2022]; *idem*, *Антон Чехов „уловка-22”*, [w:] *Пражская Русистика, рецензированный сборник статей конференции, состоявшейся 28 мая 2019 г. в Праге*, сост. Я. Конечный, Прага 2019, s. 123-130, https://krl.pedf.cuni.cz/wp-content/uploads/2019/12/Przaska_rusistika_sbornik_2019_final.pdf [dostęp: 15.07.2022]; *idem*, *Miłosne nieporozumienia w świetle teorii umysłu (na materiale wczesnej prozy Antoniego Czechowa)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2020, nr 3 (171), s. 157-171, <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/PR/issue/view/836> [dostęp: 12.07.2022].

¹⁸ R. Śliwowski, *Antoni Czechow*, Warszawa 1965.

¹⁹ M. Świdorska, *Humor w wybranych opowiadaniach Antona P. Czechowa jako sposób konstruowania kulturowej obcości*, [w:] *Kody humoru*, red. A. Kwiatkowska, A. Stanecka, Piotrków Trybunalski 2012, s. 113-118.

²⁰ W. Woźniak, *W zwierciadle Czechowa. O nowelistyce Włodzimierza Perzyńskiego z perspektywy intertekstualnej*, [w:] *Związki między literaturami narodów słowiańskich w wieku XIX i XX*, red. W. Kowalczyk, Lublin 1999, s. 153-163.

²¹ A. Ksenicz, *Ścieżkami bohaterów Antona Czechowa*, Zielona Góra 2007, s. 105-125.

komizm postaci, komizm językowy) oraz środków tworzenia efektu komicznego w rze-
czonym utworze. Są to: kontrast i przewrotność zdarzeń, opinii, stanu emocjonalnego
bohaterów, wyolbrzymienie i ekspresja, żartobliwe antroponimy i toponimy. Istotną
rolę w osiąganiu doznań humorystycznych u czytelnika odgrywają również środki
stylistyczne w obrębie leksyki i składni (mieszanie stylów, porównania, frazeologizmy,
różnicowanie typów zdań, używanie specyficznych czasowników, wykrzyknienia
w mowie bohatera). Aby wydobyć mechanizmy wywołujące efekt komiczny, trzeba
odwołać się do budowy świata przedstawionego, a więc postaci literackiej, fabuły, akcji,
kompozycji utworu, a także jego genologii.

W badaniu wykorzystano założenia oraz ustalenia metodologiczne wypracowane
przez polskich i zagranicznych badaczy, takich jak: Henri Bergson²², Danuta Buttler²³,
Jan Stanisław Bystróż²⁴, Anna Głąb²⁵, Bohdan Dziemidok²⁶, Izaak Passi²⁷, Jurij Borev²⁸.
W przedkładanej analizie szczególnie interesujące wydaje się zwrócenie uwagi na
komizm jako przestrzeń reprezentującą swoiście pojętą kategorię estetyczną, podobnie
jak ukazane funkcje komizmu, które definiują specyficzne rysy filozofii humoru
Czechowa. Szkic wzbogacają również wybrane fakty z biografii pisarza, ponieważ mają
istotne znaczenie dla rozumienia ewolucji jego poetyki w kontekście humorystycznej
beletrystyki, publikowanej na łamach ówczesnej prasy, oraz toku i rozwoju myśli ar-
tystycznej sprawcy *Radości*.

***Radość* – kilka słów o utworze i okolicznościach jego powstania**

Po raz pierwszy opowiadanie-scenka zostało opublikowane w moskiewskim literacko-
-humorystycznym piśmie „Зритель” w 1883 roku pod tytułem *Велика честь* (Wielki
zaszczyt) i podpisane pseudonimem Antosza Czechonte²⁹. Główny bohater tekstu to
młody człowiek, niskiej rangi urzędnik Mitia Kułdarow. Nader szczęśliwy początkujący
biuralista o północy włamuje się do domu rodzicielskiego, stawia na nogi wszystkich

²² H. Bergson, *Śmiech. Esej o komizmie*, Kraków 1977.

²³ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, Warszawa 2001.

²⁴ J.S. Bystróż, *Komizm*, Lwów-Warszawa 1939.

²⁵ A. Głąb, „Podwójnie narodzeni”. *Na marginesie „Nieciekawej historii...”*, „Kultura i Wartości”
2014, nr 9, s. 43-65.

²⁶ B. Dziemidok, *O komizmie*, Warszawa 1967.

²⁷ I. Passi, *Powaga śmieszności*, tłum. K. Minczewska-Gospodarek, Warszawa 1980.

²⁸ Ю.Б. Борев, *Комическое, или О том, как смех казнит несовершенство мира, очищает
и обновляет человека и утверждает радость бытия*, Москва 1970.

²⁹ Jeden z najbardziej znanych pseudonimów A. Czechowa. Istnieje wiele innych, którymi autor
podpisywał opowiadania, scenki i miniatury humorystyczne wczesnego okresu twórczości, m.in.: A.P.,
Antosza, Brat mojego brata, Don-Antonio Czechonte, Akakij Tarantułow, Gajka № 6, Gajka №9, Czło-
wiek bez śledziona, Szampański, Schiller Szekspirowicz Goetche, Archip Indziejkin, Kislajew, Diadienka.

jego mieszkańców i ogłasza powód swojej wielkiej radości. Jest nią notatka w gazecie, w której wydrukowano jego imię. Mitia wręcza ojcu gazetę i prosi go, by przeczytał właściwe ustępy. Okazuje się, że w gazetowej wiadomości donosi się o wypadku, jaki mógł się skończyć tragicznie, ponieważ pijany Mitia Kułdarow trafił pod kopyta konia i płoży sań, dlatego też doznał rozmaitych obrażeń. Jednak wydarzenie to traktowane jest przez Kułdarowa-juniora jako świadectwo wielkiego rozgłosu, sławy na całą Rosję. W błogiej i osobliwej nieświadomości bohater chowa wreszcie gazetę do kieszeni, zrywa się z miejsca, zostawia osłupiałych ze zdziwienia rodziców i biegnie powiadomić sąsiadów o niespodziewanym szczęściu, jakie go... dotknęło dzięki pozyskanej popularności w skali przepastnego mocarstwa.

W kręgu humorystycznej beletrystyki dziennikarskiej i poza nim

Student medycyny moskiewskiego uniwersytetu Czechow w latach 80. pisał liczne „drobiazgi” dla tzw. małej prasy³⁰ na potrzeby humorystycznej beletrystyki dziennikarskiej. Pracował szybko, oczywiście w celach zarobkowych, dużo skracał, liczył wersy, jak każdy dziennikarz miał zdawać materiał do druku w porę, czasem redagował teksty zamówione, okazjonalne, były to tematy sezonowe – bożenarodzeniowe, wielkanocne, oraz dotyczące wypoczynku poza miastem (w daczce), ale w większości przypadków miał twórczą swobodę i śmiałość przekraczania granic gatunkowych oraz reguł szkoły „małej prasy”.

Z jednej strony Czechow odznacza się wiernością tradycji humorystycznej beletrystyki dziennikarskiej³¹, hołdującej farsom, scenkom, anegdotom, parodiom, trawestacjom, burleskom czy komicznym sztamptom lub schematom w odniesieniu do spetryfikowanych tematyki, problematyki bądź typów postaci. Z drugiej zaś zarysowuje się jego indywidualne, twórcze piętno. Pisarz systematycznie odchodzi od aktywnej, subiektywnej pozycji narratora, jego familiarnego tonu, zaprawionego moralizatorskimi, sentymentalnymi szablonami³². „Wykrzyknienia, pytania, różnego rodzaju zwroty do

³⁰ Ogólna nazwa pism komercyjnych lat 80. XIX w. w Rosji o charakterze literackim, naukowym, poznawczym, humorystycznym oraz codziennych gazet (z rubrykami: felieton, krótki tekst humorystyczny, odcinki kryminałów, powieści). Odbiorcą „małej prasy” był przeciętny czytelnik, miejski obywatel. A. Czechow (pod licznymi pseudonimami) współpracował z następnymi pismami i gazetami: „Осколки”, „Будильник”, „Стрекоза”, „Зритель”, „Сверчок”, „Спутник”, „Петербургская газета”, „Москва”, „Свет и Тени”, „Новое время” i in.

³¹ Zob. О.В. Овчарская, *Малая пресса 1880-х годов как массовая литература: шаблон, повтор, автоповтор*, „Вестник СПбГУ” 2016, nr 3, s. 129-137; О.В. Овчарская, *Истоки поэтики Чехова: юмористическая журналистика как претекст*, „Научный Диалог” 2015, nr 12, s. 171-182; O.V. Ovcharskaja, *Malaiapressa 1880-h godov kak masovaja literatura: shablon, povtor, autopovtor*, „Vestnik SpbGU” 2016, nr 3, s. 129-137.

³² Zob. А.П. Чудаков, *op. cit.*, s. 10-60.

czytelnika, autocharakterystyki narratora, jego liczne gadatliwe wtrącenia³³ – wszystkie te cechy, na trwałe nieomal wpisane w humorystykę Czechowa lat 80., w kolejnych opowiadaniach, wyposażonych w narrację pierwszoosobową i trzecioosobową, ostatecznie zanikają. W *Radości* zupełnie nie dochodzą do głosu, gdyż ta scenka uwidacznia nową rolę narratora-obszernika, który opisuje to, co może widzieć każdy świadek wydarzeń³⁴. Znany rosyjski literaturoznawca A. Czudakow zauważa:

W większości przypadków narrator w tych scenkach Czechowa tylko notuje gesty, mimikę, wypowiedzi bohaterów, nie wnikając w ich świadomość³⁵.

Wolno więc stwierdzać, że w wyniku twórczej ewolucji Czechowskiej poetyki ekspresja narratora przechodzi w ekspresję bohatera, co wzmacnia efekt komiczny.

Komizm elementarny (farsowo-wodewilowy)

Polski badacz Bohdan Dziemidok wyróżnia dwie zasadnicze formy komizmu:

Pierwszą jest komizm elementarny, farsowo-wodewilowy, nie wartościujący i nie refleksyjny, z reguły nacechowany beztroską wesołością, bardzo często prymitywny. Drugą jest komizm złożony, humorystyczno-satyryczny, refleksyjny i wartościujący³⁶.

Niewątpliwie *Radość* należy do pierwszej formy komizmu. Utwór harmonijnie wpisuje się w okres twórczości i życia młodego autora, kiedy on bawi się słowem dla przyjemności i przy okazji bawi czytelnika. Jednocześnie kreuje świat ludzkich losów i charakterów, czerpie anegdotyczne wątki z życia pełnego „sprzeczności, niedopasowań, niedorzeczności”³⁷. Czechow dąży do obiektywizmu, licząc na subiektywizm czytelnika, wychowuje bez wychowania. Ta ważna zasada prozy młodego pisarza zakorzeni się w jego twórczości drugiej połowy lat 80. i 90. Autor celowo nie stara się rozśmieszyć czytelnika, mimo że utwór w pełni realizuje funkcję ludyczną i jest przeznaczony dla masowego odbiorcy, przeciętnego mieszkańca miasta. Widoczna w *Radości* jest „beztroska wesołość”, pozbawiona wartościowania i refleksji. Nie znajdziemy więc w analizowanym tekście krytyki ujemnych cech natury człowieka, prób ośmieszenia ludzkiej głupoty czy pychy, piętnowania niemoralnego zachowania. Już nieco później zjawia się w twórczości autora znacznie bardziej gorzkie refleksje (np. *Aniuta*, 1886, *Wańka*, 1886), ujawni się też znany Czechowski liryczny humor, ironiczny podtekst wskazujący na prawidłowości świata realnego.

³³ *Ibidem*, s. 16 (tłum. własne – N.Z.).

³⁴ *Ibidem*, s. 44-45.

³⁵ *Ibidem*, s. 45 (tłum. własne – N.Z.).

³⁶ B. Dziemidok, *op. cit.*, s. 88.

³⁷ З.С. Паперный, *op. cit.*, <http://apchekhov.ru/books/item/foo/soo/zoooooo6/stoo2.shtml> [dostęp: 21.05.2022] (tłum. własne – N.Z.).

Trzy rodzaje komizmu

Z pewnością można stwierdzić, że w *Radości* odzwierciedlają się trzy klasyczne rodzaje komizmu – *komizm sytuacyjny*, *komizm postaci*, *komizm językowy* (*słowny*). Fenomeny te, kryjące się pod wspomnianymi właśnie pojęciami, badali nie tylko literaturoznawcy, lecz również filozofowie, jak choćby Henri Bergson³⁸. Według słownika terminów literackich *komizm sytuacyjny* „polega przede wszystkim na spiętrzeniu niefortunnych a niezwykłych przypadków i zachowań komicznego bohatera”³⁹. W *Radości* efekt komiczny wywołuje pełna euforii reakcja Mitia na niefortunny przypadek, a dokładniej – niebezpieczne zdarzenie na ulicy. Mitia jest śmieszny przede wszystkim dlatego, że nie uświadamia sobie swojej śmieszności, co jest potwierdzeniem myśli filozofa H. Bergsona: „postać komiczna jest na ogół komiczna dokładnie w tej mierze, w jakiej zgoła nie zdaje sobie z tego sprawy. Komicznym jest się nieświadomie”⁴⁰.

Komizm językowy „obejmuje wszelkie zjawiska gramatyczne i leksykalne zdolne wywołać reakcję komiczną”⁴¹. Należą do niego modyfikacje związków frazeologicznych i form fleksyjnych, modyfikacje słowotwórcze, zmiany form graficznych wyrazu, neologizmy, neosemantyzmy, używanie archaizmów, homonimów, antonimów, deminutywów, augmentatywów, zmiany w proporcjach strukturalnych i semantycznych, komiczne transpozycje oraz inne zjawiska z obszaru mowy⁴². W *Radości* komizm językowy realizuje się przede wszystkim na poziomie leksyki i składni. *Komizm postaci* (*charakteru*) polega na wywoływaniu efektu komicznego poprzez uwypuklenie charakterystycznych cech, które dotyczą wyglądu zewnętrznego, sposobu wypowiedzania się, temperamentu, zachowania, wykształcenia, pochodzenia, stanowiska społecznego, światopoglądów bohatera. Co ważne, „komizm charakterów znajduje wyraz nie gdzie indziej jak właśnie w sytuacjach uzyskanych i słowach bohatera”⁴³. Pisząc o podstawowych problemach ogólnej definicji komizmu, jego klasyfikacji i kryteriów wyodrębniania, w podobny sposób myśli polska badaczka, Danuta Buttler:

Środki komizmu słownego są ściśle zespolone z całością tekstu, w dziele literackim współgrają z komizmem sytuacji i postaci. Ich wyizolowanie z większych układów kompozycyjnych często utrudnia ustalenie ich funkcji stylistycznej⁴⁴.

Należy zwrócić uwagę, że raczej nie uda się skutecznie wytyczyć dokładnych granic dzielących komizm sytuacyjny, językowy i komizm postaci w analizowanym utworze.

³⁸ Zob. H. Bergson, *op. cit.*

³⁹ *Komizm sytuacyjny*, [w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1988, s. 252.

⁴⁰ H. Bergson, *op. cit.*, s. 59.

⁴¹ D. Buttler, *op. cit.*, s. 57.

⁴² Zob. *ibidem*.

⁴³ B. Dziemidok, *op. cit.*, s. 57.

⁴⁴ D. Buttler, *op. cit.*, s. 58.

Czechow zmierza bowiem własną drogą – wybiera szczególnie obiektywny punkt widzenia, powiększając dystans między narratorem a bohaterem, co również przekłada się na efekt komiczny. Rosyjski literaturoznawca Z. Papiernyj, badając twórczą myśl Czechowa i analizując jego zapiski, zauważa:

Strony czechowskich notatników zaczynają ożywać. Słysząc ciche głosy, repliki, zwroty, frazy, charakterystyczne słówka, kalambury. Przelatują ruchy, gesty, chody, manieri, portrety. Dzieśiątki, setki, nowe setki...⁴⁵

Bohater *Radości* – Mitia Kułdarow – jest jedną z tych setek zwykłych figur, typową postacią wziętą z życia. Pisarz ukazuje obraz tego człowieka poprzez jego stan emocjonalny (radość) bądź z wykorzystaniem subtelnych, aczkolwiek znaczących detali (np. wskazówka na temat posady bohatera i jednocześnie jego pozycja w hierarchii społecznej – *registrator kolegialny*, czyli najniższy stopień służbowy w drabince urzędniczej carskiej Rosji; *urzędnicza czapka z bączkiem*, którą włożył Mitia). Autor „łączy komiczną umowność z realnym biegiem czasu, odtwarza rozpoznawalne sytuacje i jednocześnie je przejawia”⁴⁶.

„Zwięzłość jest siostrą talentu”⁴⁷, czyli lakoniczność uwarunkowana gatunkiem i światopoglądem

Dążenie do kondensowania wypowiedzi to cecha światopoglądu Czechowa. We wczesnej prozie stylistyczna lakoniczność jest uwarunkowana gatunkiem i pisaniem na potrzeby „małej prasy”. „Zwięzłość uznaje się w małej prasie za zaletę”⁴⁸ – pisał w jednym z listów Czechow. Lapidarność charakteryzuje wszak anegdotę, parodię, scenkę rodzajową. Oprócz opowiadań w pierwszej i trzeciej osobie we wczesnej prozie autora, szczególne miejsce zajmuje opowiadanie-scenka, a przykładem tego rodzaju tekstu jest właśnie *Radość*. Literaturoznawca A. Czudakow podaje taką definicję scenki: „krótka, maksymalnie udratyzowany utwór, w którym główną rolę odgrywa dialog, a mowa

⁴⁵ З.С. Паперный, *op. cit.*, <http://apchekhov.ru/books/item/fo0/soo/zo000006/sto02.shtml> [dostęp: 21.05.2022] (tłum. własne – N.Z.).

⁴⁶ Н.Ю. Тяпугина, *Антон Павлович Чехов в школе*, Саратов 2002, <https://lit.wikireading.ru/50074> [dostęp: 2.05.2022] (tłum. własne – N.Z.).

⁴⁷ А.П. Чехов, *Письмо Чехову Ал. П., 11 апреля 1889 г. Москва*, [w:] А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького, М.: Наука, 1974-1983, т. 3. *Письма, Октябрь 1888-декабрь 1889*, М.: Наука, 1976, s. 188-189, <http://chekhov-lit.ru/chekhov/letters/1888-1889/letter-632.htm> [dostęp: 2.05.2022] (tłum. własne – N.Z.).

⁴⁸ А.П. Чехов, *Письмо Киселевой М.В., 29 сентября 1886 г. Москва*, [w:] А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького, М.: Наука, 1974-1983, т. 1. *Письма, 1875-1886*, М.: Наука, 1974, s. 263-264, <http://chekhov-lit.ru/chekhov/letters/1875-1886/letter-193.htm> [dostęp: 2.05.2022] (tłum. własne – N.Z.).

narratora jest zminimalizowana i w fabule pełni funkcję drugorzędną⁴⁹. Zwięzłość, połączona z ekscentryczną osobą i dynamiką narracji, staje się zarazem kolejnym nośnikiem komizmu w analizowanym utworze. Właśnie dialogowa forma pozwala oddać istotę żywiłowej rozmowy, a poprzez repliki (utrzymane w mowie niezależnej) i zachowanie głównego bohatera kształtują się kolejne rysy komicznej postaci. Czechow uważał, że korzystniej unikać opisywania stanów ducha; „trzeba dążyć, żeby on (stan ducha – N.Z.) był zrozumiały poprzez czyny bohaterów”⁵⁰.

Wyolbrzymienie i ekspresja

Jednym z najbardziej popularnych i skutecznych sposobów nadawania wypowiedziom literackim właściwości humorystycznych, według np. B. Dziemidoka, jest wyolbrzymienie, które: „może dotyczyć wyglądu (rysy twarzy, figura, ubiór), zachowania się (sposób mówienia i poruszania się, gestykulacja, mimika itp.), sytuacji i cech charakteru”⁵¹.

Już w pierwszym akapicie *Radości* uwypuklony został niezwykle stan emocjonalny bohatera. Natomiast zapowiedzią jego niepoohamowanego uniesienia i równocześnie na tym etapie lektury swego rodzaju złudzeniem dla czytelnika okazuje się tytuł utworu. Tekst kształtują m.in. liczne czasowniki i formy czasownikowe⁵², za pomocą których przejawia się stan emocjonalny bohatera: *возбужденный, взъерошенный, влетел, быстро заходил, захохотал, сел, вскочил, побегал, опять сел, схватил, подал, ткнул, сложил, сунул, торжествующий, выбежал*⁵³ (*podniecony, rozczochrany, wpadł, zaczął szybko chodzić, wybuchnął śmiechem i opadł na fotel, zerwał się, przebiegł, usiadł z powrotem, podał, wskazał, porwał, złożył, schował, wybiegł, rozradowany, tryumfujący*⁵⁴).

Czasownik w tekście pełni ważną funkcję stylistyczną – wnosi dynamizm, rodzi napięcie, ukierunkowuje ekspresję zamierzonego wydźwięku komicznego, pozwala ku-

⁴⁹ А.П. Чудаков, *op. cit.*, s. 13 (tłum. własne – N.Z.).

⁵⁰ А.П. Чехов, *Письмо Чехову Ал. П., 10 мая 1886 г. Москва*, [w:] А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького*, М.: Наука, 1974–1983, Т. 1. *Письма, 1875–1886*, М.: Наука, 1974, s. 241–243, <http://chegov-lit.ru/chegov/letters/1875-1886/letter-176.htm> [dostęp: 2.05.2022] (tłum. własne – N.Z.).

⁵¹ B. Dziemidok, *op. cit.*, s. 59.

⁵² Zob. Е.В. Комарова, *Рассказ А. П. Чехова „Радость” на занятиях по русскому языку как иностранному*, [w:] *Вопросы теории и практики преподавания русского языка как иностранного. Материалы международной научной конференции, посвященной 55-летию кафедры РКИ*, электронное издание, Москва 2020, s. 368–374, https://elibrary.ru/download/elibrary_43867994_41754281.pdf [dostęp: 31.07.2022].

⁵³ А.П. Чехов, *Радость*, [w:] *Избранные произведения в трех томах, Повести и рассказы 1880–1888*, т. 1, Москва 1967, s. 50–51.

⁵⁴ А. Czechow, *Radość*, tłum. J. Wyszomirski, [w:] *idem, Dzieła w jedenastu tomach*, т. 1, red. N. Modrzelewska, Warszawa 1956, s. 89–91.

mulować charakterystykę postaci, która w efekcie odznacza się zwartością. Wzmocnienie emocjonalnej wyrazistości w mowie bohatera uwidacznia się na poziomie składni, wzmacnianej interpunkcją w postaci drukowanej. Czechow używa zdań pojedynczych, mających formę wykrzyknień. W tak krótkim tekście (582 wyrazy) pojawia się 39 wykrzykników, co ewidentnie wzmacnia ekspresyjny wymiar opowiadania. Imperatywy dostrzegalne w mowie bohatera także przydają, jak się okazuje, pożądaną ekspresję: *поглядите, слушайте, продолжайте, спрячьте, читайте*⁵⁵ (*nie pytajcie, spojrzcie, słuchajcie*)⁵⁶.

Efekt komiczny autor osiąga za pomocą powtórzeń leksykalnych i syntaktycznych⁵⁷, np. dwukrotnie Mitia siada i wstaje, wykrzykując: *Я никак не ожидал! Нет, я никак не ожидал!* (s. 50) (*Nie do wiary! Nie do wiary!*, s. 89); dwukrotnie też: *Мамаша взглянула на образ и перепрестилась* (s. 50-51) (*Matka spojrzała na obraz święty i przeżegnała się*, s. 90); mało tego, ponieważ również dwukrotnie Mitia prosi ojca, by czytał gazetę: *Читайте! Читайте же...! Дальше! Вы дальше читайте!* (s. 51) (*Proszę czytać!... Ale prędszej! Dalej!*, s. 90).

Przytoczone powtórzenia pełnią funkcję ekspresyjno-stylistyczną. Służą temu porównania i wyrażenia frazeologiczne:

На тебе лица нет! (s. 50) (Wyglądasz jak upiór!, s. 89)

Вы живете, как дикие звери... (s. 50) (Siedzicie tu jak niedźwiedzie w barłogu, s. 90)

Будучи не в силах держаться на ногах от счастья (s. 50) (Nie mając sił utrzymać się ze szczęścia na nogach, s. 89)

Говори толком! (s. 50) (Mów po ludzku!, s. 90)

Все до тонкостей описано! (s. 51) (Wszystko od a do zet opisali, s. 91)

Na odrębne badanie zasługuje temat dotyczący przekładu danego tekstu na język polski⁵⁸. O osobliwościach polskich translacji niektórych utworów wczesnej prozy Czechowa (w tym *Radości*) powstała interesująca praca magisterska⁵⁹. Warto jednak zwrócić uwagę, że w analizowanym utworze w kilku przypadkach sprawca tłumaczenia zdecydował się niejako na retusz poprzez użycie środków, które wykazują silniejszą wymowę ekspresyjną. Wiadomo, że podczas redagowania opowiadania Czechow skreślał wyraziste porównania, przede wszystkim w partiach narracyjnych. Czy zaak-

⁵⁵ А.П. Чехов, *Радость*, s. 50-51.

⁵⁶ A. Czechow, *Radość*, s. 89-91.

⁵⁷ Zob. E.B. Комарова, *op. cit.*, s. 373.

⁵⁸ Do 1953 r. utwór był tłumaczony na język polski dziewięć razy, zaczynając od 1901 r., zob. *Noty biograficzne*, [w:] Antoni Czechow, *Dzieła w jedenastu tomach*, s. 557.

⁵⁹ P. Tokarz, *Językowa charakterystyka bohaterów wczesnych opowiadań A. Czechowa i sposoby ich odtworzenia w przekładach na język polski*, Kraków 2015.

ceptowałby autor podobną wersję przekładu? Pytanie to również zasługuje na odrębne badanie. Warto jednocześnie dodać, że w porównaniu z oryginałem w tekście polskim uwidacznia się wyraziste nacechowanie emocjonalne w mowie bohaterów – *jak upiór, jak niedźwiedzie w barłogu*. Ta ostatnia fraza może być odczytywana w kontekście lingwokulturowym, skutkując stereotypowym skojarzeniem *Rosja – dzikość – niedźwiedź*. W pierwotnej, rosyjskiej wersji tego sformułowania i podobnych naddanych sensów po prostu nie ma.

Niespodzianka i kontrast

Efekt komiczny w *Radości* wzmacnia nieoczekiwany przebieg zdarzeń oraz ich nieprzewidywalne, zaskakujące rozwiązanie. Bohdan Dziemidok pisze:

Niespodzianką będzie każda sytuacja fabularna, każda konkluzja nie przewidziana przez widza lub czytelnika, wszystko, co nastąpiło wbrew jego oczekiwaniom i przypuszczeniom, wszystko to, co normalnie (zgodnie z jego przyzwyczajeniami) w danej sytuacji nastąpić powinno⁶⁰.

Kontrast, wzbudzający komizm, dość często pojawia się we wczesnych utworach Czechowa. W *Radości* np. emocjonalnemu uniesieniu Mitii przeciwstawia się senność członków jego rodziny i nieodpowiedni czas doby, kiedy to pojawia się bohater ze swoją rewelacją:

Было двенадцать часов ночи. Митя Кулдаров, возбужденный, взъерошенный, влетел в квартиру своих родителей и быстро заходил по всем комнатам. Родители уже ложились спать. Сестра лежала в постели и дочитывала последнюю страничку романа. Братья-гимназисты спали⁶¹.

Była godzina dwunasta w nocy. Mitia Kułdarow – podniecony, rozczochrany – wpadł do mieszkania rodziców i zaczął szybko chodzić po wszystkich pokojach. Rodzice układali się już do snu. Siostra Mitii leżąc w łóżku kończyła czytać ostatnią stronę romansu. Jego bracia-gimnazjaliści już spali⁶².

Warto przytoczyć jeszcze jeden przykład kontrastu opartego na niezgodności i paradoksalności sytuacji. Oto fragment dialogu matki z synem:

- Что с тобой? На тебе лица нет!
- Это я от радости, мамаша!⁶³
- Co ci jest? Wyglądasz jak upiór!
- To z radości, mamusiu!⁶⁴

⁶⁰ B. Dziemidok, *op. cit.*, s. 65.

⁶¹ А.П. Чехов, *Радость*, s. 50.

⁶² А. Czechow, *Радость*, s. 89.

⁶³ А.П. Чехов, *Радость*, s. 50.

⁶⁴ А. Czechow, *Радость*, s. 89.

Zwykle z radości człowiek może być rozpromieniony, jednak autor wybiera inny frazeologizm, żeby opisać emocjonalny stan bohatera i jego wygląd zewnętrzny. W języku rosyjskim frazeologizm *на нем лица нет* oznacza bladłość, która pojawia się wskutek mocnego wstrząśnięcia, niepokoju, lęku, co potęguje kontrast i dochodzi do ukazania sprzeczności w relacji przyczyny oraz skutku, a to właśnie prowadzi do efektu komicznego.

Mieszanie stylów

Sprzeczność uwidacznia się również na poziomie stylistycznym. Komizm wywołuje wtrącenie passusów utrzymanych w stylu gazetowo-informacyjnym (tekst w tekście) podczas rozmowy Mitii z ojcem:

29-го декабря, в одиннадцать часов вечера, коллежский регистратор Дмитрий Кулдаров...”

– Видите, видите? Дальше!

...коллежский регистратор Дмитрий Кулдаров, выходя из портерной, что на Малой Бронной, в доме Козихина, и находясь в нетрезвом состоянии...

– Это я с Семеном Петровичем... Всё до тонкостей описано! Продолжайте! Дальше! Слушайте!

...и находясь в нетрезвом состоянии, поскользнулся и упал под лошадь стоявшего здесь извозчика, крестьянина дер. Дурькиной, Юхновского уезда, Ивана Дротова. Испуганная лошадь, перешагнув через Кулдарова и протаскив через него сани с находившимся в них второй гильдии московским купцом Степаном Луковым, помчалась по улице и была задержана дворниками. Кулдаров, вначале находясь в бесчувственном состоянии, был отведен в полицейский участок и освидетельствован врачом. Удар, который он получил по затылку...

– Это я об оглоблю, папаша. Дальше! Вы дальше читайте!

...который он получил по затылку, отнесен к легким. О случившемся составлен протокол. Потерпевшему подана медицинская помощь...⁶⁵

29 grudnia, o godzinie jedenastej w nocy, registrator kolegialny Dmitrij Kułdarow...”

– A co? Widzicie? Dalej!

– „...registrator kolegialny Dmitrij Kułdarow po wyjściu z piwiarni przy ulicy Małej Bronnej w domu Kozichina, będąc w stanie nietrzeźwym...”

– Popijaliśmy z Siemionem Pietrowiczem... wszystko od a do zet opisali... Proszę czytać dalej! Słuchajcie!

– „...będąc w stanie nietrzeźwym, pośliznął się i upadł pod konia Iwana Drotowa, doróżkarza mającego tu postój –włościanina ze wsi Durykino powiatu Juchnowskiego. Wystraszony koń przeskoczył przez Kułdarowa i przeciągnął przez niego sanki ze znajdującym się w nich kupcem moskiewskim drugiej gildii [»w Rosji carskiej dzielono kupców na dwie gildie, czyli klasy, zależnie od opłacanego przez nich podatku i zakresu handlu; do pierwszej gildii należeli najbogatsi kupcy«] Stiepanem Łukowem, po czym popędził ulicą i został zatrzymany przez stróżów. Kułdarow, początkowo nieprzytomny, został odprowadzony do cyrkułu i zbadany przez lekarza. Obrażenia karku i głowy, których doznał...”

⁶⁵ А.П. Чехов, *Радость*, s. 51.

- To hołobla mnie uderzyła, tatusiu. Dalej! Proszę czytać!
- „...których doznał, zaliczono do lekkich. O wypadku spisano protokół. Poszkodowanemu udzielono pomocy lekarskiej...”⁶⁶

W przytoczonym wyżej fragmencie mieszanie stylu potocznego z gazetowo-informacyjnym (fragment protokołu policyjnego) mocno różnicuje poszczególne partie wypowiedzi, z czego i tym razem wypływa efekt komiczny. Trafne i przemyślane wydaje się również celowe zestawianie odmiennych tonacji wypowiedzi – emocjonalnie nacechowanym i krótkim replikom Mitii towarzyszy spokojne, monotonne czytanie gazety przez ojca.

Żartobliwe antroponimy i toponimy

Nadawanie imion czy nazwisk znaczących, wprost charakteryzujących postaci, od dawna pozostaje w arsenale chwytów literackich, służących wydobywaniu sensów komicznych. We wczesnej prozie Czechowa zjawisko to urasta do rangi powszechnego. W większości jego utworów imiona i nazwiska są ukrytą metaforą, zagęszczeniem i tym samym eksponowaniem jednej wybranej cechy charakteru, karykaturą. W analizowanym tekście nazwiska nie pełnią funkcji prześmiewczej, moralizatorskiej, gdyż przede wszystkim bawią czytelnika. Nazwisko głównego bohatera *Kułdarow* semantycznie nie kojarzy się właściwie z żadnym wyrazem, jednak na poziomie brzmieniowym już mieści w sobie odcień lekkomyślności, korespondujący w jakimś stopniu z charakterem głównego bohatera. Innym antroponimom – jak *Drotow*, *Łukow* – chociaż mogącym się kojarzyć znaczeniowo (*дрот* – drut, *лук* – cebula), nie sposób przypisać funkcji komicznej, lecz ekspresyjno-stylistyczną. Nieco inaczej kwestia wygląda w przypadku wspomnianej w protokole policyjnym nazwy wioski *Durykino* (od słowa *dureń*), ponieważ bezsprzecznie tworzy żartobliwe tło wydarzeń.

O tytule opowiadania i historii jego redakcji

Już w tytule, mówiąc słowami Władimira Nabokowa, pojawiają się „przebłytski czechowskiego zaprawionego ironią humoru”⁶⁷. W banalnym, celowo uogólniającym tytule ukrywa się typowa dla autora *Radości* opozycja: *wydawało się – okazało się*⁶⁸. Opozycja ta w pełni realizuje efekt komiczny we wczesnej prozie, a w późnej stanie się podstawową zasadą poetyki Czechowa, wskazującą na metamorfozę wewnętrzną

⁶⁶ A. Czechow, *Radość*, s. 90-91.

⁶⁷ V. Nabokov, *Wykłady o literaturze rosyjskiej*, tłum. Z. Batko, Warszawa 2002, s. 323.

⁶⁸ Zob. B.B. Караев, *op. cit.*

bohatera, odkrycie prawdy o sobie i świecie poprzez mało znaczącą sytuację i drobny błąd⁶⁹. Badaczka twórczości Czechowa E. Polockaja podkreśla: „Szczególną cechą czechowowskiego śmiechu jest tak zwana wewnętrzna, czyli obiektywna ironia, której autor nie wypowiada wprost, to znaczy ironia samego życia [...]”⁷⁰.

Wiadomo, że w latach 1899-1902 Czechow redagował wszystkie opowiadania, które miały wejść do zbioru dzieł w wydawnictwie Adolfa Fiodorowicza Marksa. Przede wszystkim autor zmienił pierwotny, wartościujący tytuł Велика честь (*Wielki zaszczyt*) na Радость. W języku rosyjskim велика честь jest wyrażeniem idiomatycznym, używa się go w kontekście ironicznym, kiedy mówi się o kimś, kto nie zasługuje na uwagę. Historia redagowania opowiadania potwierdza fakt, że Czechow dążył do obiektywizmu, wykreślając wszystko, co niejako zbyt cenne, gdyż powiedziane wprost bądź odznacza się w sposób jednoznaczny nacechowaniem pozytywnym, bądź negatywnym. Oprócz zmiany tytułu, pisarz skracał opisy stanów pośrednich w zakresie ruchu bohatera oraz powściągał zakusy, by w sposób przesadnie nadmierne wskazywać jego stan emocjonalny, dlatego też m.in. zastąpił zdrobnienia leksyką neutralną w partiach wypowiedzianych przez narratora. Na przykład – w pierwodruku czytamy:

Митя полез в карман и вытащил оттуда номер газеты. Он подал его папеньке⁷¹.
(Mitia sięgnął do kieszeni i wydobyl stąd numer gazety. Podał go tatusiowi).

Po autoweryfikacji fragment ten ostatecznie otrzymał wyraźnie wytonowane brzmienie:

Митя вытащил из кармана номер газеты, подал его отцу⁷².
(Mitia wydobyl z kieszeni numer gazety, podał ojcu).

Pisarz ponadto usunął ekspresyjne porównanie bohatera z osobą, za którą goni się trzysta czortów⁷³. Czechow urozmaica mowę bohatera pierwiastkami zabawnymi, czemu służyć miała archaizacja jego wypowiedzi. W rezultacie rzeczownik neutralny номер w późniejszej redakcji zastąpiło przestarzałe нумер (w przekładzie polskim zabieg ten nie jest łatwy do zidentyfikowania, ponieważ wyraz numer w polszczyźnie stanowi wciąż żywą jednostkę leksykalną jej zasobu).

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Э.А. Полоцкая, *Вступительная статья*, [w:] А. П. Чехов, *Рассказы. Юбилей*, Москва 1985, <http://apchekhov.ru/books/item/fo0/soo/zo000035/sto01.shtml> [dostęp: 15.04.2022] (tłum. własne – N.Z.).

⁷¹ *Примечания к рассказу А.П. Чехов „Радость”*, http://chekhov.velchel.ru/index.php?cn-t=8&story=t2_3 [dostęp: 15.04.2022].

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

Filozofia humoru Czechowa

Vladimir Nabokov w kursie wykładów z literatury rosyjskiej wspomina o szczególnej cesze humoru Czechowa: „Rzeczywistość była dla niego jednocześnie śmieszna i smutna, ale nie dostrzeżemy żadnego z tych jej aspektów bez uwzględnienia drugiego, są one bowiem ściśle połączone”⁷⁴.

W *Radości*, tak samo jak i w wielu innych wczesnych opowiadaniach, rozpoznawalny jest jeden z biegunów światopoglądu Czechowa – spojrzenie na świat i jego przypadłości z przymrużeniem oka. Drugi zaś – to ogląd realiów bytu z wyraźną dozą smutku, co znacznie wyraziściej zaznaczy się w jego myśli artystycznej późniejszych utworów.

Polska filozof Anna Głąb, badając twórczość Czechowa w kontekście filozoficznym, pisze o specyfice i roli jego humoru:

jako lekarz przypisywał mu ważną rolę; traktował go jako lekarstwo na melancholię i rozpacz. Humor spełnia w jego utworach funkcję środka wyrażającego obiektywność i dystans [...]. Humor jest nie tylko stylistycznym zabiegiem, lecz także częścią filozofii egzystencji Czechowa. To punkt, w którym zbiega się forma i treść jego utworów literackich⁷⁵.

W podobny sposób myśli współczesny rosyjski literaturoznawca Dmitrij Bykow, ponieważ również widzi w Czechowie „lekarstwo na melancholię i rozpacz”, nazywając pisarza „antydepresantem”⁷⁶. Badacz wyraża ważną myśl, która pozwala zrozumieć mechanizmy rodzenia się komizmu u Czechowa:

Humor Czechowa jest ontologiczny. Nie znajdziemy go w opisach ani w narracji, ani w tradycyjnych chwytach komicznych: mieści się on między sposobem życia ludzi a tym, co oni myślą o życiu, jak je sobie wyobrażają⁷⁷.

I rzeczywiście, w trakcie analizy *Radości* (jak innych wczesnych utworów) nie sposób odnaleźć bogactwa środków komizmu językowego, Czechow bowiem nie sypie tu dowcipami. To, co bohater myśli o sobie i swoim życiu a to, jak żyje i kim naprawdę jest, dzieli ogromna przepaść. Absurd, określający tę paradoksalną rozbieżność, urasta zatem do rangi kluczowego mechanizmu wprawiającego w ruch komizm Czechowa. Dorzućmy kolejny ważki cytat z wykładów D. Bykova:

⁷⁴ V. Nabokov, *op. cit.*, s. 322.

⁷⁵ A. Głąb, *op. cit.*, s. 43-65.

⁷⁶ Д. Быков, *Чехов как антидепрессант*, <https://www.sobaka.ru/entertainment/books/96569> [dostęp: 22.07.2022].

⁷⁷ *Idem*, *Два Чехова*, <https://culture.wikireading.ru/35274> [dostęp: 22.07.2022] (tłum. własne – N.Z.).

Właśnie niesamowite czechowowskie efekty komiczne, czechowowskie sytuacje komiczne wynikają z faktu, że przychodzi zdrowy, mocny, przekonujący człowiek i pokazuje nam, co w istocie się dzieje i nazywa rzeczy po imieniu⁷⁸.

Komizm w *Radości* można porównać do łagodnego światła, które, choć słabe, obnaża nieprawdy i absurd życia, a wszystkie tajemnice natury ludzkiej wychodzą na jaw choćby w bladym promyku zapowiedzi jasności. Kryje się w tym poznawcza i jednocześnie wychowawcza funkcja komizmu, o której pisze B. Dziemidok, omawiając postawę humorysty:

Postawa humorysty jest postawą kontemplacyjną i refleksyjną, jest postawą zadumy nad naturą człowieka i porządkiem rzeczy. Rozbija on apodyktyczne i absolutystyczne poglądy pokazując względność naszej wiedzy i wartości, pokazując wartości ukryte w zjawiskach pozornie bezwartościowych oraz słabości pozornie absolutnych ideałów i ucieleśnień cnoty. Humorysta uświadamia sobie i swym odbiorcom uniwersalność kontrastów i dysproporcji rzeczywistości⁷⁹.

Postawa Czechowa-humorysty, Czechowa-twórcy czy Czechowa-osobowości pozostaje nieuchwytna. Na tym polega urok i tajemnica jego talentu. Badaczka E. Polockaja słusznie zauważyła:

Był to artysta, który wszedł do literatury wesoło i odszedł z życia, rozśmieszywszy żonę (kilka godzin przed śmiercią!) historią o wczasowiczach, którzy przegapili gong do kolacji. Zarówno ostatnia fabuła, jak i jego debiut literacki były humorystyczne. W tym, jak i w wielu innych rzeczy, pozostawał wierny swojemu talentowi⁸⁰.

Ponadczasowość i uniwersalizm humoru Czechowa

Znawca twórczości Czechowa A. Czudakow podkreśla, że humorystyka zawsze jest związana ze współczesnością, orientowana na realia społeczne, polityczne i obyczajowe, te codzienne, a nawet błahe i chwilowe. Są bliskie każdemu, dobrze zrozumiałe czytelnikowi, nawet jeśli nie dookreślone wprost. Duża część tego, co niegdyś było śmieszne, gubi się w odbiorze współczesnego lektora, pozbawionego wiedzy o minionym – tylko komentarze historyczno-kulturowe mogą ewentualnie zrekompensować oczywiste deficyty u odbiorcy, by ten ostatni mógł odnaleźć prezentowane dawniej rysy i ocenić je jako przejawy komizmu⁸¹.

⁷⁸ *Idem*, *Чехов как антидепрессант*, <https://www.sobaka.ru/entertainment/books/96569> [dostęp: 22.07.2022] (tłumaczenie własne – N.Z.).

⁷⁹ B. Dziemidok, *op. cit.*, s. 134.

⁸⁰ Э.А. Полоцкая, *Вступительная статья*.

⁸¹ Zob. А.П. Чудакон, *Юмористика 1880-х годов и поэтика Чехова*, „Вопросы Литературы” 1986, nr 8, s. 153-169, <https://voplit.ru/article/yumoristika-1880-h-godov-i-poetika-chehova> [dostęp: 3.05. 2022].

Jednak czytając *Radość*, dzisiejszy odbiorca – czy rosyjski, czy polski – nie potrzebuje dodatkowych objaśnień, dodatkowych kluczy do odczytywania podtekstu, kontekstu bądź intertekstu zawartego w opowiadaniu. Czechowowski komizm śmieszy czytelnika tu i teraz, nie biorąc pod uwagę czasu, narodowości, kultury, sytuacji historyczno-politycznej. Ta ponadczasowość i uniwersalność wiąże się z wypracowaną przez prozaika i komediopisarza filozofią humoru oraz kategorią estetyczną komizmu. Jest on w wydaniu Czechowowskim odzwierciedleniem zarówno świata wewnętrznego człowieka, jak i rzeczywistości społecznej, której przestrzeń to „prawdziwe królestwo komedii i tragedii”⁸². Jednocześnie komizm jest „deklaracją radości bytu, ponieważ śmiech zawsze jest śmiechem nad chaosem w imię harmonii”⁸³.

Podsumowanie

Z jednej strony Czechow czerpie z beletrystyki prasowej, obfitującej w różnorodność genologiczną i wynikające z niej schematy w zakresie humorystycznie nakreślonego typu bohatera ze wsparciem starych chwytów komicznych, z drugiej zaś odchodzi od tradycji, poszukuje swojej twórczej ścieżki, wykazuje śmiałość i swobodę artystyczną. W *Radości* zbiegają się zdolności Czechowa-dramatopisarza i Czechowa-nowelisty⁸⁴. Znikają tu wtręty narratora, pojawia się jego większy dystans, uwidacznia się dążenie do obiektywizmu, subtelnej ironii i dostrzegalny jest żywioł tragicomiczny. Czechow również unika jawnej dyskredytacji bohatera, który właściwie sam siebie ośmiesza poprzez zachowanie i emocje. *Radość* mieści się w obrębie komizmu farsowo-wodewilowego, odartego z intencji, by wartościować bądź snuć głębsze refleksje. Można spostrzec różne odcienie komizmu w *Radości*: komizm sytuacyjny, językowy, komizm postaci, dopiero ich *summa* tworzy spójną kanwę humorystyczną. Najbardziej charakterystycznymi środkami tworzenia efektu komicznego w analizowanym utworze są: zwięzłość (uwarunkowana zarówno gatunkiem, jak i światopoglądem autora), ekscentryczność sytuacji oraz postaci, wyolbrzymienie, sprzeczność wzmocniona alogicznością, niespodziewane rozwiązanie, znaczące nazwiska i nazwy miejscowości, mieszanie stylów wypowiedzi, specyficzne, tj. wymowne porównania i wreszcie – środki językowe. *Radość* bezsprzecznie dowodzi obecności w tym utworze komizmu, natomiast jego funkcje również dają się sklasyfikować: ludyczna, terapeutyczna, wychowawcza, poznawcza, stylistyczno-ekspresywna, filozoficzna, estetyczna.

⁸² Ю.Б. Боров, *Комическое, или О том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия*, Moskwa 1970, s. 8 (tłum. własne – N.Z.).

⁸³ *Ibidem*, s. 33 (tłum. własne – N.Z.).

⁸⁴ Zob. V. Nabokov, *op. cit.*, s. 321.

Bibliografia

Literatura podmiotu

- Czechow A., *Radość*, [w:] *idem, Dzieła w jedenastu tomach*, t. 1, red. N. Modrzelewska, Warszawa 1956, s. 89-91.
- Чехов А.П., *Радость*, [w:] *Избранные произведения в трех томах, Повести и рассказы 1880-1888*, т. 1, Москва 1967, s. 50-51.
- Чехов А.П., *Письмо Чехову Ал. П., 11 апреля 1889 г. Москва*, [w:] А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького*, М.: Наука, 1974-1983, т. 3, *Письма, Октябрь 1888-декабрь 1889*, М.: Наука 1976, s. 188-189.
- Чехов А.П., *Письмо Киселевой М.В., 29 сентября 1886 г. Москва*, [w:] А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького*, М.: Наука, 1974-1983, т. 1, *Письма, 1875-1886*, М.: Наука, 1974, s. 263-264.
- Чехов А.П., *Письмо Чехову Ал. П., 10 мая 1886 г. Москва*, [w:] А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького*, М.: Наука, 1974-1983, т. 1, *Письма, 1875-1886*, М.: Наука, 1974, s. 241-243.

Literatura przedmiotu

- Bergson H., *Śmiech. Esej o komizmie*, tłum. S. Cichowicz, Kraków 1977.
- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, Warszawa 2001.
- Bystrzeński J.S., *Komizm*, Lwów-Warszawa 1939.
- Dziemiłok B., *O komizmie*, Warszawa 1967.
- Głąb A., „Podwójnie narodzeni”. *Na marginesie „Nieciekawej historii...”*, „Kultura i Wartości” 2014, nr 9, s. 43-65.
- Jędrzejkiewicz A., *Opowiadania A. Czechowa – studia nad porozumiewaniem się ludzi*, Warszawa 2000.
- Ksenicz A., *Ścieżkami bohaterów Antona Czechowa*, Zielona Góra 2007.
- Nabokov V., *Wykłady o literaturze rosyjskiej*, tłum. Z. Batko, Warszawa 2002.
- Passi I., *Powaga śmieszności*, tłum. K. Minczewska-Gospodarek, Warszawa 1980.
- Sadecki A., *Miłosne nieporozumienia w świetle teorii umysłu (na materiale wczesnej prozy Antoniego Czechowa)*, „Przegląd Ruscystyczny” 2020, nr 3 (171), s. 157-171.
- Sadecki A., *W domu, czyli Antoniego Czechowa podręcznik dla rodziców*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio N” 2020, nr 5, s. 299-311.
- Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1988.
- Śliwowski R., *Antoni Czechow*, Warszawa 1965.
- Świdarska M., *Humor w wybranych opowiadaniach Antona P. Czechowa jako sposób konstruowania kulturowej obcości*, [w:] *Kody humoru*, red. A. Kwiatkowska, A. Stanecka, Piotrków Trybunalski 2012, s. 113-118.
- Woźniak W., *W zwiciadle Czechowa. O nowelistyce Włodzimierza Perzyńskiego z perspektywy intertekstualnej*, [w:] *Związki między literaturami narodów słowiańskich w wieku XIX i XX*, red. W. Kowalczyk, Lublin 1999, s. 153-163.
- Бердников Г.П., *Избранные работы в 2 томах*, т. 1, Москва 1986.
- Борев Ю.Б., *Комическое, или О том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия*, Москва 1970.
- Букчин С.В. [Чехов в Польше]: Обзор Из содерж.: Работы о Чехове польских авторов, 1980-2003 / Сост. А. Енджейкович, Р. Сликовский [w:] *Чехов и мировая литература АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького*, Москва ИМЛИ РАН, 2005-Кн. 2, s.71-77.
- Быков Д., *Два Чехова*, <https://culture.wikireading.ru/35274>
- Быков Д., *Чехов как антидепрессант*, <https://www.sobaka.ru/entertainment/books/96569>
- Бялый Г.А., *Чехов*, [w:] *История русской литературы, т. I-X, т. IX: Литература 70-80-х годов*, Москва 1956.

- Громов М.П., *Книга о Чехове*, Москва 1989.
- Катаев В.Б., *Проза Чехова: проблемы интерпретации*, Москва 1979.
- Комарова Е.В., *Рассказ А. П. Чехова „Радость” на занятиях по русскому языку как иностранному*, [w:] *Вопросы теории и практики преподавания русского языка как иностранного. Материалы международной научной конференции, посвященной 55-летию кафедры РКИ*, электронное издание, Москва 2020, s. 368-374.
- Кржижановский С.Д., *Чехов и Чехонте (Рождение и смерть юморески)*, [w:] *Собрание сочинений в 5 томах*, т. 4, Санкт-Петербург 2006, s. 574-604.
- Овчарская О.В., *Истоки поэтики Чехова: юмористическая журналистика как претекст*, „Научный Диалог” 2015, nr 12, s. 171-182.
- Овчарская О.В., *Малая пресса 1880-х годов как массовая литература: шаблон, повтор, автоповтор*, „Вестник СПбГУ” 2016, nr 3, s. 129-137.
- Паперный З.С., *Записные книжки Чехова*, Москва 1976.
- Полоцкая Э.А., *Вступительная статья*, [w:] *А. П. Чехов, Рассказы. Юбилей*, Москва 1985.
- Ранний Чехов: проблемы поэтики*, ред. А.Д. Степанов, Санкт-Петербург 2019.
- Степанов А.Д., *Предисловие*, [w:] *Ранний Чехов: проблемы поэтики*, ред. А.Д. Степанов, Санкт-Петербург 2019.
- Степанов А.Д., *Проблемы коммуникации у Чехова*, Москва 2005.
- Сухих И.Н., *Проблемы поэтики А.П. Чехова*, Ленинград 1987.
- Тяпугина Н.Ю., *Антон Павлович Чехов в школе*, Саратов 2002.
- Чудаков А.П., *Поэтика Чехова*, Москва 1971.
- Чудаков А.П., *Юмористика 1880-х годов и поэтика Чехова*, „Вопросы Литературы” 1986, nr 8, s. 153-169.
- Эйхенбаум Б., *О Чехове*, [w:] Б. Эйхенбаум, *О прозе*, Ленинград 1969.

Komizm we wczesnej prozie Antoniego Czechowa (na podstawie opowiadania-scenki pt. *Radość*)

STRESZCZENIE: Prezentowany artykuł został poświęcony mechanizmom tworzenia komizmu we wczesnej prozie Antoniego Czechowa na podstawie opowiadania-scenki pt. *Radość*. Odwołano się do budowy świata przedstawionego, a więc postaci literackiej, fabuły, akcji, kompozycji utworu, a także jego genealogii. W badanym tekście zostały dostrzeżone charakterystyczne rodzaje komizmu (komizm sytuacyjny, komizm językowy, komizm postaci) oraz tradycyjne środki tworzenia efektu komicznego: kontrast i przewrotność zdarzeń, opinii, stanu emocjonalnego bohaterów; wyolbrzymienie i ekspresja; żartobliwe antroponimy i toponimy; środki stylistyczne w obrębie leksyki i składni. Ujawniono zarówno tradycyjne cechy komizmu w kontekście humorystycznej beletrystyki dziennikarskiej, jak i nowatorskie rysy we wczesnej poetyce Czechowa, w której zarysowuje się jego indywidualne, twórcze piętno. Zwrócono uwagę na komizm jako przestrzeń reprezentującą swoiście pojętą kategorię estetyczną oraz na funkcje komizmu, które definiują specyficzne rysy filozofii humoru Czechowa.

SŁOWA KLUCZOWE: Antoni Czechow, *Radość*, filozofia humoru, kategoria estetyczna humoru, komizm

Comicality in Anton Chekhov's early prose (based on a short scene-story entitled *Joy*)

SUMMARY: The sketch essence concerns mechanisms of humour evoked in a short scene-story entitled *Joy* by Anton Chekhov. The study reconstructs the represented world, including the protagonist's portrait, plot, action, and composition of the work, as well as its genealogy. In the text in question, characteristic types of comicality (situational comedy, linguistic comedy, character comedy) and traditional means of comic effects evoking were distinguished, like contrast and perversity of events

or opinions; the characters' emotional state modification; exaggeration or over-expression; furthermore, ridiculous anthroponyms and toponyms; stylistic means within lexis and syntax used by the author. The study attempted to reveal both the traditional comicality features in the context of the former humorous journalistic output and innovative features in Chekhov's early poetics, in which his individual, creative stigma became noticeable. In the analysis, attention has also been drawn to comicality as a space representing an individually understood aesthetic category (and its functions, too) that finally defines the specific attributes of A. Chekhov's philosophy of humour.

KEYWORDS: Anton Chekhov, *Joy* [*Radość*], philosophy of humour, aesthetic category of humour, comicality